

З іншого боку, відповідна реорганізація є наслідком послідовної реалізації європейського вектору розвитку України, що, зокрема, вимагає і приведення структури органів державної влади у відповідність до європейських стандартів в процесі адміністративно-територіальної реформи (відомо, що в Європі не існує таких державних інституцій як Державні комітети, а є саме департаменти у складі міністерств). При цьому, говорячи про зміни, хочу відзначити, що курс держави на утвердження свободи совісті, рівності Церков перед законом залишається незмінним.

— **Що Ви вважаєте найголовнішим у Вашій роботі?**

— Найголовнішим вважаю чітке і послідовне дотримання чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації, сприяння Церквам і релігійним організаціям у їх різнобічній суспільно важливій діяльності на благо українського суспільства, виконання тих завдань, які визначені керівництвом країни як пріоритетні в роботі Держдепрелігій, а саме: сприяння зміцненню взаємопорозуміння між релігійними організаціями різних віросповідань; узагальнення практики застосування законодавства у сфері державно-церковних відносин, розроблення пропозицій щодо подальшого його вдосконалення; забезпечення реєстрації статутів (положень) релігійних організацій; сприяння у вирішенні питань, пов'язаних з передачею релігійним організаціям колишніх культових будівель та іншого церковного майна; сприяння участі релігійних організацій України у міжнародних релігійних рухах і форумах.

Переконаний, що реалізувати поставлені перед Державним департаментом завдання можливо лише на засадах співпраці з Церквами і релігійними організаціями, що викликає необхідність подальшого поглиблення діалогу між Департаментом як урядовим органом і релігійними інституціями, зокрема використовуючи можливості Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Пріоритетним вважаю сприяння з боку Департаменту суспільно важливій діяльності церков і релігійних організацій, захист їх прав і рівності перед законом.

— **Як Державний департамент у справах релігій планує співпрацювати з мас-медіа?**

— Беручи до уваги надзвичайну делікатність питань свободи совісті, діяльності релігійних організацій, міжконфесійних відносин, ми вважаємо за доцільне здійснити акредитацію журналістів друкованих та електронних ЗМІ, створивши пул з числа представників мас-медіа, які спеціалізуються з релігієзнавчої тематики, запрошувати їх на науково-практичні конференції та інші заходи, що проводитимуться нашим Департаментом, висвітлювати з їх допомогою як актуальні питання розвитку релігійного середовища України, так і нашу роботу. Планується, що до зазначеного пулу увійдуть представники інформаційних агентств (Укрінформ, УНІАН), газет (“Президентський вісник”, “Урядовий кур’єр”, “Голос України”, “День”, “Дзеркало тижня”, “Україна молода”), журналів (“Релігійна панорама”), Національних теле- та радіокомпаній України, теле- та радіокомпаній (“1+1”, “5 канал”, ТРК “Ера”, “НАРТ”), інтернет-видань (“*Релігійно-інформаційна служба України*”) тощо.

Крім того, для підвищення фахового рівня журналістів, які займаються висвітленням питань державно-конфесійних відносин і діяльності релігійних організацій, формування у них неупередженого і толерантного підходу до різних аспектів зазначеної тематики вважаємо доцільним організацію і проведення навчальних семінарів для даної категорії працівників мас-медіа, їхню участь в обговоренні проблем висвітлення ЗМІ питань релігійного життя в Україні під час науково-практичних конференцій, круглих столів тощо.

М.Бабій*

Свобода релігії в Україні в контексті державно-церковних відносин: нові можливості й проблеми

Співвідносність свободи буття релігії та суті, характеру сучасних державно-конфесійних відносин в Україні є одним з “актуалітетів” у предметному полі політико-правового, релігієзнавчого дискурсу. Зростає увага державних органів, релігійних організацій, науковців до проблем політики української держави у сфері свободи совісті, свободи релігії, практики державно-конфесійних відносин, їх суголосності міжнародно визнаним правовим стандартам та рекомендаціям.

Вартим уваги є те, що тематизація цих питань значною мірою корелюється із соціокультурним, політичним, духовно-екзистенціальним розвитком українського соціуму, тими трансформаціями, які відбуваються в ньому і за своєю суттю є дериватом глобалізаційних процесів, що охопили увесь світ.

Сьогодні для нашої країни (в контексті експлікованої проблеми) характерними є транзитивність процесу становлення та утвердження принципів демократії, свободи, в т.ч. свободи совісті, віросповідання,

* Ст.наук.співр. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.

удосконалення правового механізму їх захисту і реалізації. Цьому певною мірою сприяли ті демократичні зміни, які були ініційовані в Українській державі в 2005 – 2006 рр. У площині цих змін вельми відчутними є кількісні та якісні зрушення у релігійній сфері соціуму, утвердження принципово нових параметрів її буття, як і певних змін парадигми державної політики у сфері свободи совісті, свободи релігії¹. Остання матеріалізується в системі державно-конфесійних відносин, у площині забезпечення свободи буття релігії.

На нашу думку, надзвичайно важливим у даному аспекті є осмислення діалектики їх взаємодії, корелятивності рівня свободи совісті, свободи релігії та державно-конфесійних відносин, маючи на увазі, що поява нових можливостей в практичній сфері їх реалізації спричинила і нові проблеми, нові виклики, які потребують поглибленого аналізу та розв'язання, зокрема юридичного.

Принагідно зауважимо, що положення Конституції України, чинного національного законодавства, що стосуються проблем свободи совісті, свободи віросповідання кожного в Україні сущих, їхньої рівності перед законом і в можливостях релігійної самореалізації, а також система державно-конфесійних відносин, відповідають вимогам міжнародного співтовариства і є такими, що корелюються із засадами демократії і постають підґрунтям для організації повноцінного і вільного релігійного життя. Це підтверджують і міжнародні експерти.

Загальновідомо, що релігія – суть явище суспільне. Вона, її інститути є органічними компонентами структури суспільства і перебувають у тісній та складній взаємодії з іншими елементами архітекτονіки соціуму, зокрема і передовсім з державою.

Церква (релігійні організації) і держава – два суспільні інститути, які відіграють у соціумі свою специфічну роль, реалізуючи притаманну їм функціональність. Вони, як уже відзначалось знаходяться в певній системі діалектичної взаємодії, взаємозв'язків, відносин. Означена система (в сучасному вимірі) постає як дуалізм (від лат. *dualis* - *подвійний*) держави і релігійних організацій – двох незалежних самодостатніх інституцій, автономних у суспільних сферах свого функціонування. Сутність цих відносин певною мірою розкривається через тріаду “суспільство-держава-церква”. Важливим є те, що саме в контексті останньої, дуалізм відносин держави й церкви (релігійних організацій) виявляє себе “як умова індивідуальної свободи (зокрема і свободи совісті – М.Б.), оскільки він об'єктивує і опосередковує суперечність між державною загальністю й індивідуальною особливістю”².

Отже, можна стверджувати, що характер, сутність практики взаємовідносин держави і релігійних організацій корелюються з рівнем і ступенем реалізації свободи совісті, свободи релігії в суспільстві. Історичний аналіз цих взаємовідносин свідчить, що будь-які спроби “абсолютизації” однієї із складових системи відносин “держава-релігійні організації” призводили до значної мінімізації можливостей (в практичній площині) реалізації засад свободи совісті, свободи релігії.

Коли ми говоримо про поняття “свобода совісті” й “свобода релігії”, то маємо на увазі що це тісно взаємопов'язані поняття, але не тотожні. Якщо перше охоплює своїм змістом широку сферу духовного, світоглядного буття людини, в якій вона вільно самовизначається і самореалізується, то друге – стосується проблеми самовизначення і самореалізації в системі релігійних координат, а також свободи діяльності релігійних спільнот (“свобода церкви”). Свобода релігії в її особистісному вимірі характеризується через поняття “свобода віросповідання”, яка може розглядатися і як “свобода релігійної совісті”.

Свобода релігії, будучи однією з важливих структурних складових свободи совісті, “стосується того, що є благом людського духу..., всього того, що має відношення до вільного функціонування релігії в суспільстві”³.

Свобода діяльності, богослужбової практики релігійних організацій характеризується через поняття “свобода церкви” або “свобода релігійних організацій”. Воно *характеризує ступінь автономності, незалежності релігійних організацій (церкви) в богослужбовій, культовій діяльності, формуванні їх внутрішнього устрою, структури управління, їх правовий статус, можливості реалізації своєї мети і тих завдань, заради яких вони створювалися*. Поняття “свобода церкви” (релігійних організацій) є одним з важливих компонентів структури “свободи релігії”, пов'язане зі свободою совісті, але не елементом структури останньої.

Свобода буття релігії в суспільстві (в її індивідуальному й спільнотному вимірах) безпосередньо корелюється з характером, сутністю державно-конфесійних відносин.

¹ Детальніше див: Бондарчук І.В. Релігія і церква в сучасній Україні: правовий та соціальний аспекти // Актуальні питання міжконфесійних взаємовідносин в Україні: Зб. наук. матеріалів. – К., 2005. – С. 5-12.

² Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм. – М., 1998. – С. 13.

³ Декларация о религиозной свободе // Второй Ватиканский собор. Конституция. Декреты. Декларации. – Брюссель, 1992. – С. 439.

У понятійному аспекті для характеристики означеного типу відносин коректним буде вживання понятійних конструктів: “державно-конфесійні відносини” або “відносини держави і релігійних організацій”. При цьому до уваги береться, що поняття “церква” – полісемантичне і в даному контексті (з врахуванням поліконфесійності) не може використовуватися для інституційної характеристики цілого ряду конфесій, релігійних напрямів.

Поняття “державно-конфесійні відносини” характеризує сукупність законодавчо врегульованих і закріплених форм, принципів, взаємозв’язків, взаємовідносин між їхніми суб’єктами – державними владними інститутами та інституалізованими релігійними утвореннями (церква, релігійне об’єднання, деномінація, релігійний центр, релігійна громада тощо). Іншими словами, означене поняття визначає рівень, глибину взаємин влади і релігійних організацій ступінь їхньої інтеграції чи дезінтеграції, співпраці.

При цьому маємо брати до уваги історичний, соціально-політичний, культурний контекст їхнього генезису, об’єктивні й суб’єктивні фактори, що впливали або тепер впливають на їхній розвиток та сутність. Тому певний тип (модель) державно-конфесійних відносин, який історично склався в тій чи іншій державі, зокрема в Україні, є результируюча дії різних чинників, але передовсім це – наслідок складного соціально-політичного компромісу. Ці відносини будуються на певних принципах, мають свою структуру і суспільнозначущу межу. Наша держава пройшла шлях формування основоположних принципів, засад власної моделі політики у сфері свободи совісті, свободи релігії, побудови на їх основі відповідних державно-конфесійних відносин. За роки її незалежного розвитку останні, як уже відзначалось, набули не лише якісно нового змісту, але, що важливо, - сучасного в демократичному вимірі характеру свого практичного вияву.

Важливим є те, що український тип державно-конфесійних відносин базується (у своїй основі) не тільки на творчо засвоєних гуманістичних принципах, апробованих у демократичних країнах, а також зафіксованих у міжнародних нормативно-правових актах, що стосуються цих питань, а й на тому цінному, що співвідноситься з національними традиціями, менталітетом, інтересами суспільства, держави та особистості. Відносини держави і релігійних організацій в Україні ґрунтуються на засадах, що мають, як уже говорилося, своє юридичне оформлення в Конституції України (ст.ст. 11, 15, 19, 24, 34, 35, 36), у відповідних правових актах, Указах Президента України, інших нормативних документах. Базовим серед них є Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. Він визначає чіткі параметри взаємовідносин держави і релігійних організацій, характер, права і обов’язки їх суб’єктів, враховує фактор поліконфесійності українського соціуму.

Суттєвим є те, що церква і держава, постаючи як два центри різної влади (відповідно духовної та світської, політичної) не є рівноправними суб’єктами означених взаємовідносин як у силу різних статусних рівнів, так і масштабності завдань та функцій кожного з них. Держава виконує надзвичайно великий обсяг суспільно важливих функцій. І те, що вона має право на примусову функцію, суттєво відрізняє її від решти підсистем суспільства⁴. Тобто, панування як функціональна характеристика держави щодо будь-яких підсистем суспільства, її офіційно-владний авторитет, на думку уже згаданого нами П.Козловські, “дозволяє не тільки виділити державу із усіх складових соціальної системи, але і співвіднести її домінантне становище з ієрархією взаємозв’язків і взаємодії решти підсистем”⁵, як таку, що претендує на те, щоб її вважали найвищою і самодостатньою.

Проте, слід взяти до уваги, що за нинішніх умов глобалізаційних трансформацій, значного зміцнення основ громадянського суспільства, при всьому демонстративному зовнішньому універсалізмі всеохоплюючої влади, сучасні держави, по суті, зазнають відчутного звуження своєї реальної компетенції, обмеження простору свого функціонального впливу, в т.ч. і на релігійну сферу. Ця тенденція характерна й для України. Однак і за цих умов, будучи єдиним власником примусової влади, держава постає головним арбітром багатьох аспектів суспільних відносин, “справляє правову регулятивну дію на розвиток процесів у релігійній сфері”⁶. Це виняткова прерогатива держави. Крім неї, цією функцією, цим правом не володіє жодна інша підсистема, інституція суспільства. Зрозуміло, що в різних державах інтенсивність, ступінь регулятивної дії держави щодо релігійної сфери узалеженні багатьма чинниками і, в першу чергу, політичними.

У свій час Т.Гоббс звертав увагу на те, що держава в принципі не відмовляється від релігії, але розглядає її як певну сферу життя, що пов’язана з діяльністю церкви, як однієї із суспільних організацій, що підлягають контролю з боку держави⁷.

⁴ Див.: Böckenförde E.- W. (Hrsg.) Staat und Gesellschaft. – Darmstadt, 1976. – S. 30.

⁵ Козловски П. Общество и государство: неизбежный дуализм. – С. 13.

⁶ Див.: Куницын И.А. Правовой статус религиозных объединений в России. – М., 2000. – С. 88.

⁷ Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 т. – М., 1962. – Т. 2: Левиафан. – С. 463.

Проте такий підхід, зокрема в демократичному суспільстві, не означає наявності з боку держави тотального контролю за життям церкви (в т.ч. і внутрішнім), втручання у її культову практику, іншу діяльність, якщо вона здійснюється в рамках, встановлених законом. Він також не є перешкодою активній співпраці церкви і держави в окремих соціальних сферах і навіть партнерським їх взаємовідносинам і діям, що корелюються з інтересами суспільства. Концептуальний підхід зазначеного виміру значною мірою характерний і для державно-конфесійних відносин в Україні.

Останні у своїй основі базуються на цілому ряді чітких, визначальних засад: **світськість** держави, “інституційна і функціональна безрелігійність державної влади”, її **світоглядна нейтральність, відокремлення** церкви (*релігійних організацій*) від держави, а школи від церкви (*релігійних організацій*); **взаємне визнання суверенності** й незалежності суб’єктів цих відносин, суворе дотримання принципу невтручання у специфічні сфери компетенції один одного; **рівність** усіх релігійних організацій перед законом; **рівність** кожного (людини і громадянина) у правах і свободах перед законом в усіх сферах суспільного буття, незалежно від їхнього ставлення до релігії, належності до тих чи інших конфесійних спільнот; **невизнання** державою жодної релігії як обов’язкової; **відсутність** законодавчо оформлених “спеціальних” відносин держави і окремих конфесій; **недопустимість** обмежень у сфері свободи совісті, релігії, діяльності релігійних організацій, якщо вони не встановлені законом і не постають як необхідні в площині охорони суспільної безпеки, громадського порядку, здоров’я і моралі, а також не є “співмірними законній меті, що переслідується”; **сприяння** формуванню клімату взаємної, толерантності між різними конфесіями та між віруючими і невіруючими; **наявність** у межах визначених законом державного і громадського контролю за дотриманням суб’єктами означених відносин законодавства про свободу совісті та релігійні організації, а також юридичних механізмів захисту прав та інтересів релігійних спільнот.

Окреслені положення в контексті державно-конфесійних відносин в Україні постають як визначальні, системотвірні. Їх практична реалізація в суспільстві (зауважимо ще раз) є суттєвим підґрунтям для забезпечення свободи совісті, свободи релігії, свободи діяльності релігійних організацій.

Важливим в цьому аспекті є принцип *світськості* держави. Він, по-суті, визначає характер державно-конфесійних відносин і вґрунтовується на “інституційній і функціональній позарелігійності державної влади”, на чіткому розмежуванні функцій держави і релігійних організацій.

Принцип світськості української держави означає, що вона є релігійно й ідеологічно нейтральною, не ототожнює себе з жодною із конфесій, не виказує (*законодавчо, нормативно, латентно*) свою прихильність до будь-якої церкви, релігійної організації, не фінансує їх і не втручається в канонічну, управлінську діяльність організаційно-структурну побудову.

Отже, світська держава – це держава, світоглядно і релігійно нейтральна, інституційно і функціонально позарелігійна, діяльність структурних підрозділів якої на всіх рівнях позбавлена будь-якої релігійної санкції, впливу та контролю.

Визначальним принципом світськості є відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави. Світськість держави, відокремлення церкви від держави постають як гарантія свободи совісті, свободи віросповідання, свободи церкви. Російський історик і богослов А.В.Карташов писав, що “свобода церкви в сучасній державі зворотно пропорційна міцності її зв’язку з державою”⁸.

У своєму практичному вияві вектор відносин держави і релігійних організацій (*як певний результуючий вимір*) має бути спрямований на досягнення конкретної мети, яка б оптимально враховувала інтереси держави, релігійних організацій, суспільства і, в першу чергу, громадян (віруючих і невіруючих). Тобто йдеться про певний баланс інтересів особистості, суспільства, держави та церкви. Однак на практиці, при реалізації цих відносин акцент, як правило, робиться не на правах і свободах віруючих й невіруючих громадян, а на свободі й правах релігійних організацій. Тобто індивідуальне право на свободу совісті, свободи віровизнання, що декларується законом, трансформується до корпоративного права віруючих. При цьому поза увагою часто залишається той факт, що свобода совісті і віросповідання, це – “право людини, а не церкви”⁹.

Зрозуміло, що шлях до забезпечення повноцінної свободи совісті, релігії є складним і нелегким. Тому формування державно-конфесійних відносин з акцентом на забезпеченні свободи совісті, свободи віросповідання особистості, теж проходить не безпроблемно і безконфліктно. Ці проблеми є. Вони мають одержати своє нормативно-правове і практичне вирішення в контексті нових можливостей і потреб віруючих та релігійних організацій. В цьому аспекті права релігійних організацій, свободу їхнього функціонування слід розглядати як дериват від прав і свобод людини. Свобода церкви, як справедливо

⁸ Карташев А.В. Церковь. История. Россия. Статьи и выступления. – М., 1996. – С. 234.

⁹ Див.: Ключков В.В. Гражданин и государство // Народный депутат. – М., 1990 - № 4 – С. 13.

наголошує С.Мудрий “впливає з права людей на релігійну свободу”¹⁰. На нашу думку, має бути значно посилено і правовий захист свободи совісті, свободи віросповідання особистості від будь-яких зловживань як з боку держави, так і релігійних спільнот. Тим більше, що демократія “не може прийняти порушення людської гідності та прав людини в ім'я віри. Релігійні організації, які формуються з громадян, мають підкорятися демократичним законам”¹¹. Зауважимо, що релігійна практика, як і релігійна діяльність владних структур у сфері свободи релігії, обмежується демократичними законами, тобто правами людини.

Оцінка стану державно-конфесійних відносин, які мають ставати партнерськими і не бути обтяженими авторитарним мисленням, повинна даватися, виходячи, перш за все, з аналізу рівня демократичності практичного забезпечення свободи совісті, свободи віросповідання особистості.

При цьому варто взяти до уваги, що дана свобода вкорінена в людській гідності. Для віруючої людини вона є цінністю із цінностей, постає для неї глибинним екзистенціалом, який значною мірою визначає можливість інших свобод.

У відповідності як з національними, так і міжнародними правовими нормами, що відносяться до сфери свободи релігії, держава має забезпечити кожному відповідні умови й можливості для реалізації права на свободу віросповідання як в індивідуальному, так і колективному вимірах. Це є одним з головних, визначальних завдань державної політики щодо релігії і церкви та системи державно-церковних відносин.

*П.Гануліч**

Проблеми активізації релігійного чинника в Україні

Для суспільних процесів в Україні характерна зростаюча роль релігії. Це видно по багатьох показниках. Про релігійні організації частіше дається інформація в ЗМІ, зростає кількість релігійних програм по телебаченню та радіо, політичні партії в своїх програмах торкаються питань церкви, а деякі з них навіть пробують маніпулювати релігійною свідомістю, загравати з окремими церквами, включаючи в обговорення болочі питання міжконфесійних відносин. Показником зростаючої ролі церков була і зустріч Президента України на початку 2006 року з ВРЦ та РО.

Багато представників різних конфесій, що відверто і публічно демонструють свою віросповідну приналежність, під час чергових парламентських виборів увійшли в різноманітні блоки і партії й претендували в депутати міських, сільських, районних і обласних рад. Навіть священники, пастори претендували на посади голів селищ, міст, областей. Це не може тішити віруючу людину, члена Церкви, духовну людину. Нарешті релігійні організації зможуть брати участь в управлінні державою. При багатьох позитивних характеристиках цього процесу, потрібно бачити й небезпеку, яка може виникати в державно-конфесійних і міжконфесійних відносинах України.

1. Злиття держави і церкви. Спроби держави втручатися в конфесійне, церковне життя. (Державні діячі, все частіше заявляють, про об'єднання гілок Українського Православ'я.)

2. Використання Церквою державних органів, насильницькі методи для досягнення своїх конфесійних цілей і, як наслідок цього, приниження релігійних прав інших, порушення свободи совісті.

В місті Луцьку відбулось засідання Волинської Ради Церков та релігійних організацій. Прийняли звернення щодо святкування неділі волинськими християнами, яке було опубліковане в обласній газеті «Волинь» від 10 січня 2006 року. Цитую: ««Ми усвідомлюємо, що гідне шанування Дня Господнього вимагає неабияких зусиль і твердого наміру від усіх нас. Але найперше звиваємо до совісті тих християн, які з благословення Божого є головами й депутатами міст і сіл, керівниками організацій, підприємцями, й закликаємо, просимо й вимагаємо перенесення торгівлі з недільного на інші дні тижня! На Волині Неділя раз і назавжди має бути Днем Господнім і днем відпочинку!»

Гарне побажання, але використання державних органів для досягнення конфесійних цілей – не вірно. Не можна використовувати методи примусу, що використовуються державною владою для досягнення свого загального блага. Церква діє винятково любов'ю. Вчення своєї релігії потрібно проголошувати в церквах, молитовних будинках, на рівні поширення ідеології, поважаючи при цьому права інших, не обмежуючи в можливостях інших учасників духовного, релігійного життя країни.

¹⁰ Мудрий Софрон, єпископ. Публічне право Церкви і конкордати. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 28.

¹¹ Див.: Демократія і суспільство: напруга і спорідненість // Правові основи свободи совісті, релігії та релігійних організацій. – К., 2002. – С. 98 - 99.

**Генеральний секретар Української Асоціації релігійної свободи*